

3. Simonov P.V. Jemocional'nyj mozg/ Simonov P.V.– M.: Nauka, 1981.
4. Sorokina V.V. Psihologicheskoe neblagopoluchie detej v nachal'noj shkole. Diagnostika i puti preodolenija / V.V. Sorokina– M.: Genezis, 2005.
5. Stepnyk O.I. Prychyny shkil'noi' dezadaptacii' ["Psihologichna gazeta"] / O.I. Stepnyk– 2007. – № 14 (86).
6. Uchebnaja dejatel'nost' mladshogo shkol'nyka: dyagnostyka y korrekcyja neblagopoluchyja. Knyga dlja uchytel'ej dyfferencyrovannyh klassov / [V.P. Gaponov, V.A. Georgyevskaja, Ju.Z. Gyl'buha, S.A. Goncharenko, A.Y. Pen'kova]: pod red. Ju.Z. Gyl'buha. – M.: VYPOL, 1993.
7. Shintar' Z.L. Vvedennja v shkil'ne zhyttja: Navchal'nyj metod. posibnyk/ Z.L. Shintar'.– Grodno: GrGU, 2002.
8. Talks to Teachers on Psychology: And to Students on Some of Life's Ideals / William James. – Manor. Rockville, Maryland, 2008.

Резюме. Стаття розглядає емоційну сферу першокласника, її вплив на психічне здоров'я і способи його збереження у школяра. Охарактеризовані різні сторони емоційного впливу в ході навчальної діяльності школяра. Визначені основні причини низької продуктивності першокласника. Сформульовані рекомендації по результативності навчання при умові збереження психічного здоров'я школяра.

Ключові слова: емоційна сфера, психічне здоров'я, емоції, дезадаптація, емоційний стан.

Summary. The article examines the emotional sphere, its impact on the mental health of the student and ways of keeping this health of the student. It is characterized different sides of the emotional impact on student learning activities. There are determined the main reasons for the low efficiency of first-graders. Recommendations on the effectiveness of studying are formed here and there was determined the need to preserve the mental health of pupils and its dependence on the emotional sphere.

The thoughts and ideas about this sphere of P.K. Anokhin and P.V. Symonov were described in brief in this article.

Every emotion teach something that is why it is important for adults to remember it while teaching kids and always help them. Positive attitude to the process of studying, sureness in own possibilities – are the main factors to keep positive emotions and to reach good results in studying. Modern teacher or tutor should remember it in his work and to show the right way of the pupils' self-development during the process of studying. Making the positive conditions for the first-graders' adaptations to school is the main factor for the continuation of their development.

It is recommended here to use corrective and developed exercises, the elements of special breathing exercises and some other kinds of relaxing or psychological trainings.

Key words: emotional sphere, mental health, emotion, dezadaptation, emotional state

УДК 159.922.8

Р.С. КУЛАКОВ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті висвітлюються питання розробки та впровадження психологічних засобів активізації процесу психологічного супроводу механізмів саморозвитку особистості сучасних старшокласників під час вибору сфери майбутньої професійної діяльності. Зазначено, що профорієнтаційний супровід професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання передбачає створення практичним психологом розвивального середовища для формування у них дієвих професійних домагань та адекватної самооцінки у

контексті обраної або ж бажаної професії. Розроблено та представлено розвивально-корекційну програму психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників. Констатовано, що психологічний зміст даної програми репрезентує напрями підвищення ефективності цього процесу та окреслює зміст та етапи профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання в старшій школі. Обґрунтовано положення щодо взаємозв'язку самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення, що дозволило розподілити старшокласників на три групи за типом професійного самовизначення. (гармонійний, розбалансований та дисгармонійний) та уможливили висновок щодо необхідності диференціації змісту психологічного супроводу їхнього професійного самовизначення.

Ключові слова: старшокласники, профільне навчання, професійне самовизначення, профорієнтаційна діяльність, профорієнтаційний супровід, самооцінка, рівень домагань, готовність до професійного самовизначення.

Постановка проблеми. В сучасній віковій та педагогічній психології все більше вчених значну увагу приділяють проблемі розробці та впровадженню нових тактик, технологій та психологічних засобів з удосконалення профорієнтаційної роботи в старших класах. Дані дослідження спрямовані на активізацію процесу психологічного супроводу механізмів саморозвитку особистості сучасних старшокласників під час вибору сфери майбутньої професійної діяльності. При цьому така сфера професійної діяльності задається обраним старшокласником напрямом профільного навчання і пов'язаною з ним відповідною сферою професій, а розвиток у них готовності до професійного самовизначення визначається рівнем професійних домагань (“хочу”) у заданій групі професій та їхньою адекватною самооцінкою (“можу”) в контексті обраної або ж бажаної професії.

Крім того в умовах стрімкого зростання соціально-професійних стандартів у переважній більшості професій і сформованих в сучасній молоді поверхових уявлень про зміст та специфіку досягнення ними в майбутньому майстерності в обраній сфері професійної діяльності, також вирішуються лише частково. Це протиріччя між особистісними (“хочу” і “можу”) й об'єктивно заданими (“потрібно”) конструктами професійного становлення особистості лежить в площині узгодження рівня домагань старшокласника та адекватної самооцінки. Така дихотомія виявляється між сформованим у юнаків і дівчат образом “Я” та образом “Я і майбутня професія”, узгодженість яких на основі соціально-професійних стандартів і попиту ринку праці на окремі професії й забезпечує обґрунтоване й усвідомлене професійне самовизначення особистості в ранній юності.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Значна частина сучасних психологічних досліджень (Г. Балл, В. Бодров, Ж. Вірна, М. Гінзбург, Є. Климов, А. Маркова, Л. Мітіна, Л. Мороз, В. Моргун, Е. Павлютенков, Н. Побірченко, М. Пряжніков, В. В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин, А. Фонарьов, С. Чистякова та ін.), присвячена проблемі модернізації традиційної системи професійної орієнтації учнівської молоді в напрямі диференціації її змісту та психологічних засобів реалізації залежно від сформованості в учнівської молоді готовності до професійного самовизначення та специфіки обраної ними сфери професійної діяльності.

Метою даного повідомлення є висвітлення актуальних питань удосконалення психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в процесі оволодіння ними теоретичними знаннями та практичними вміннями самостійної профорієнтаційної діяльності професійної спрямованості – пізнавально-рефлексивної, дослідницько-пошукової, предметно-практичної, проектно-технологічної тощо.

Виклад основного матеріалу. Професійна орієнтація старшокласників у діяльності практичного психолога розуміється нами саме як профорієнтаційний супровід, а не допомога, розвиток, корекція, підтримка, комплекс заходів тощо, які по відношенню до першого виступають його складовими. Обґрунтуємо це твердження. Психологічний супровід розглядається в сучасних дослідженнях (М. Бітянова, І. Булах, Ж. Вірна, А. Деркач,

Л. Долинська, І. Мартинюк, В. Моргун та ін.) як певна філософія професійної діяльності практичного психолога. Це не лише допомога в критичних і кризових періодах розвитку дитини, а моделювання відповідних психолого-педагогічних умов, які активізують механізми саморозвитку зростаючої особистості, спонукають її до активної пізнавально-рефлексивної та предметно-практичної діяльності, формують вміння самостійно приймати рішення й відповідати за них. Це виражається, наголошує С. Максименко [4], не в абстрактно-загальній формі, а як змістовно-поопераційна система певної діяльності. Лише у такій якості вони стають основою тих зв'язків та відносин, які утворюють психічний процес, що розвивається. Це означає, що досліджуваний психічний процес або функція спочатку конструюються у вигляді моделі певної діяльності, а потім актуалізуються через посередництво спеціальних способів організації активності суб'єкта [4, с. 6].

Таким чином сучасні дослідники розуміють супровід як систему професійної діяльності практичного психолога, яка спрямована на формування здатності та готовності особистості до усвідомлення своїх домагань та їхньої адекватної самооцінки, які складають основу для обґрунтованого професійного самовизначення з урахування власних інтересів, професійних переваг, особистісних можливостей та вимог ринку праці до фахівців. За такого розуміння сутності поняття "супровід" суттєво зміщує пріоритети в професійній орієнтації учнів сучасної старшої школи. Практичний психолог виступає тут, використовуючи розвивальні форми та методи професійної орієнтації, в якості організатора самостійної діяльності учня (пізнавально-рефлексивної, дослідницько-пошукової, предметно-практичної), в якій юнаки і дівчата пізнають себе й обрану професію, формують оцінку та самооцінку, встановлюють рівень домагань і вимоги до себе й активно їх реалізують в практиці, збагачуючи в такий спосіб досвід профорієнтаційної діяльності.

М. Бітянова зазначає, що в цьому процесі психолог і педагог є не просто спостерігачами, які стоять поруч, вони створюють спеціальні психолого-педагогічні умови для розвитку дітей, вони йдуть з ними поруч. Також дослідниця наголошує і це є цілком закономірним, що ці умови вторинні стосовно умов певного освітнього середовища, вони залежать від освітніх технологій, які застосовані в даному навчальному закладі, загальних виховних принципів педагогічного колективу. Тому для здійснення психологічного супроводу психологу спочатку потрібно органічно включитись у педагогічний колектив при безумовному дотриманні своєї автономності як професіонала й урахувати особливості навчального закладу у своїй діяльності [2, с. 94].

Одним із напрямів реалізації цього підходу, на думку В. Петровського є організація програми зустрічей і спілкування психолога з дітьми. Тут варто підкреслити, що поняття "супровід" не обмежується лише такими зустрічами. Воно використовується наразі в сучасній теорії та практиці вікової та педагогічної психології для того, щоб виокремити суттєві змістові та операційно-технічні відмінності цієї тактики роботи від інших (забезпечення умов для прийняття рішення, допомога, підтримка тощо). Такі умови, на нашу думку, в сучасній старшій школі мають визначатися віковими та індивідуальними особливостями раннього юнацького віку, специфікою профільного навчання в конкретному освітньому закладі, які об'єктивно задають соціальну ситуацію розвитку (профільне навчання) та провідну діяльність (навчально-професійна), не обмежуються в часі та просторі й не регламентуються чітко визначеними профорієнтаційними засобами [7].

Отже, профорієнтаційний супровід професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання передбачає створення практичним психологом розвивального середовища для формування у них дієвих професійних домагань та адекватної самооцінки у контексті обраної або ж бажаної професії. Технологічно основні положення, яких варто дотримуватися в процесі психологічного супроводу професійного самовизначення, чітко сформульовані Е. Зеєром. До них вчений відносить такі як: наявність соціально-економічних умов для того, щоб особистість могла реалізувати себе в професійному житті; необхідність для повноцінного професійного становлення соціально-психологічного забезпечення, допомоги й підтримки з боку суспільства; визнання права особистості на самостійний вибір

способів реалізації своїх соціально-професійних функцій; прийняття особистістю всієї відповідальності за якість професійного становлення й реалізацію свого професійно-психологічного потенціалу на себе; гармонізація внутрішнього психічного розвитку особистості й зовнішніх умов соціально-професійного життя [3, с. 78].

Згідно означених вище положень конкретизуються також функції психологічного супроводу. До них Е. Зеєр відносить такі як: інформаційно-аналітичний супровід окремих етапів професійного становлення (вибору професії, початкового етапу професійної адаптації); проектування сценаріїв окремих етапів професійного становлення; психологічно компетентне надання підтримки й допомоги особистості в подоланні труднощів професійного становлення, особливо при зміні соціально-професійного середовища; забезпечення соціально-професійного самозбереження; корекція соціально-професійного й психологічного профілю особистості [3, с. 79].

Сформульовані вище положення дають нам змогу дійти висновку, що у навчально-виховному процесі старшої школи досягнути такої мети ми в змозі за рахунок розроблення моделі професійної орієнтації учні старшої школи, в якій визначено стратегію та тактику психологічного супроводу професійного самовизначення особистості раннього юнацького віку. Така стратегія і тактика, яка має бути представлена у розробленій моделі, є вторинною відносно середовища профільного навчання старшокласників та специфіки навчального закладу (загальноосвітня школа з поглибленим вивченням навчальних предметів різного спрямування, ліцей, гімназія, міжшкільний навчально-виробничий комбінат тощо), які необхідно враховувати під час проектування особистісного розвитку та професійного самовизначення старшокласників. Ця модель професійного самовизначення через проектування професійного майбутнього зростаючої особистості має бути теоретично обґрунтована з конкретизацією професійних функцій практичного психолога в середовищі профільного навчання сучасних старшокласників.

Проектування належить до унікальних способів людської діяльності, спрямованої на передбачення майбутнього, створення його ідеального образу, та окреслення можливих шляхів досягнення. Результатом проектування розвитку психічних функцій особистості є модель, у якій представлена мета та операційно-технічні засоби її досягнення. При цьому в меті, наголошує К. Абульханової-Славської, співвідноситься вже певна, що виростає з життєвих відносин інтенція, проекція особистості в майбутнє й невизначеність, пов'язана з неможливістю передбачити й уникнути всього, ще відсутніх (майбутніх) обставин і умов їх реалізації. Така мета є не тільки ідеальним передбаченням майбутнього стану, досягнення, але ідеально-екзистенціальною проекцією в майбутнє, що характеризується великою стійкістю, абстрагованістю, спрямованістю, звільненістю й протистоянням обставинам і ситуаціям [1, с. 154].

Таким чином ми можемо прийти до висновку, що проектування передбачає розроблення моделі психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання як ідеального передбачення професійного майбутнього кожного учня. При цьому така модель (від латинського "modulus") є спрощеним аналогом об'єкта, штучно створеним зразком (мірою, нормою) у вигляді схеми, опису, фізичних конструкцій, знаків або формул, який подібний і заміщує досліджуваний об'єкт (явище). Модель, на думку М. Маркова, відображає в спрощеному вигляді структуру об'єкта (явища), його властивості та взаємозв'язки між елементами. Вона може бути представлена у вигляді матеріальної (предметної) й ідеальної форми. Перша з них відтворює геометричні, фізичні, динамічні, функціональні характеристики об'єкта. Тоді як друга, ідеальна модель, є описовим або знаковим представленням об'єкта (явища). Така модель дозволяє досліднику оперувати процесами, які не об'єктивовані в дійсності, а виступають їх мисленнєвим уявленням. Завдяки таким характеристикам створена модель дозволяє виділяти окремі характеристики, аналізувати їх, оцінювати та прогнозувати майбутні результати [5, с. 73].

Для розкриття сутності методики проектування психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників і розроблення корекційно-розвивальної

програми психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання на основі розвитку в них професійних домагань та адекватної самооцінки, скористаємося запропонованим К. Платоновим його визначенням. Вчений стверджує, що є лише три шляхи формування особистості: стихійний, цілеспрямований і самоформування. Стихійне формування відбувається під неминучим впливом неконтрольованих (вулиця, однокласники, близьке соціальне оточення, засоби масової комунікації тощо) і випадкових зовнішніх факторів. Цілеспрямоване – це формування особистості по заздалегідь розробленому проекту, який запроваджується у навчально-виховний процес за допомогою відповідного змісту, методів і прийомів впливу на особистість. Кінцевою метою реалізації проекту має бути модель, а її прогнозованим результатом загальне, актуальне і потенційне професійне майбутнє особистості. Наступний етап проектування професійного становлення особистості К. Платонов пов'язує з поняттям саморегулювання. Сутність саморегулювання, в широкому його розумінні, на думку вченого, полягає в узгодженні особистістю будь-чого відповідно до чогось, заданого ззовні. Для вирішення такої суперечності недостатньо навчання, тренування і вправ, які складають основу цілеспрямованого навчання і виховання. Домінуючим напрямом формування особистості в цілому та, особливо, на завершальних етапах проектування становлення професіонала має бути спрямованість особистості, а результатом такого психолого-педагогічного проектування професійного розвитку особистості є її моральні якості [6, с. 232 – 237].

Отже, процеси проектування використовуються для визначення змісту психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників та відбору необхідних розвивальних засобів професійної орієнтації, які забезпечать в майбутньому досягнення такої мети, як готовність учнів сучасної старшої школи до професійного самовизначення. Згадана мета є не лише ідеальним передбаченням майбутнього стану досягнення (за К. Абульхановою-Славською), яким виступає готовність старшокласника до професійного самовизначення, але ідеально-екзистенціальною проекцією в професійне майбутнє, змістовно які представляють рівень домагань (рівень складності цілі досягнення) та їх адекватна професійна самооцінка, сформовані за посередництвом (за С. Максименком) спеціальних способів організації профорієнтаційної активності суб'єкта. При цьому визначений зміст та психологічні засоби його реалізації у діяльності практичного психолога загальноосвітнього навчального закладу спонукатимуть юнаків і дівчат до самопізнання, самооцінки та самовдосконалення в процесі предметно-практичної діяльності професійної спрямованості.

На основі згаданих вище теоретичних положень можна запропонувати розвивально-корекційну програму психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників. Її складові у своїй сукупності репрезентують напрями підвищення ефективності цього процесу та окреслюють зміст та етапи профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання в старшій школі.

Отже психологічний зміст розробленої нами корекційно-розвивальної програми виявляється в тому, що:

- соціальна ситуація розвитку особистості в ранньому юнацькому віці й необхідність кожного у зв'язку з закінченням загальноосвітньої школи вирішувати питання власного професійного майбутнього актуалізується і поступово трансформується у внутрішню потребу старшокласника, стає мотивом їхньої профорієнтаційної активності;
- протиріччя між соціально-освітніми стандарти професійного самовизначення та соціально-професійними стандартами професій ринку праці виступає в якості об'єктивно заданого джерела професійного самовизначення старшокласника;
- усвідомлення (“потрібно”) невідповідності між досягнутим (“можу”) і необхідним (“хочу”) розвитком професійно важливих якостей спонукає учнів до профорієнтаційної активності (“дію”);
- розбіжність між актуальною, реальною та ідеальною цілями професійного самовизначення, їх відповідна оцінка та самооцінка задають напрям активності особистості у предметно-практичній, дослідницько-пошуковій та інших видах діяльності.

– специфіка профільного навчання і пов'язана з кожним навчальним профілем сфера професійної діяльності людини є потенційним середовищем для успішного вирішення юнаками та дівчатами проблеми професійного самовизначення.

Отже, протиріччя між соціально-освітніми стандартами професійного самовизначення старшокласника та соціально-професійними стандартами професій ринку праці, які об'єктивно задані соціальною ситуацією розвитку особистості в ранній юності, активізують професійне самовизначення старшокласника. Одним із психологічних механізмів, який розкриває зміст і процес вирішення згаданого протиріччя, є “трикутник професійного самовизначення”, представлений такими особистісними конструктами як “рівень домагань” – “самооцінка в контексті обраної професії” – “готовність старшокласника до професійного самовизначення”.

Зроблені нами висновки ґрунтуються на теоретичних положеннях щодо психологічного майбутнього особистості як проектування себе в далеке і найближче тимчасове майбутнє (К. Абульханова-Славська, Д. Леонтьєв) та зони найближчого розвитку як особливого і реального соціопсихологічного простору прогнозування становлення особистості у дитячому віці (І. Булах, С. Максименко, Р. Павелків). Тут рівень домагань, самооцінка і готовність старшокласника до професійного самовизначення (за В. М'ясищевим) актуалізуються та розкривається через вплив суб'єктивно-особистісних факторів (соціальна ситуація розвитку та новоутворення особистості юнацького віку) й об'єктивно-принципових умов ставлення старшокласників до власного професійного майбутнього (професійно орієнтоване навчання як провідна діяльність старшокласників).

Теоретично обґрунтовані положення щодо взаємозв'язку самооцінки, рівня домагань і готовності старшокласника до професійного самовизначення дають змогу розподілити старшокласників на три групи (гармонійний, розбалансований та дисгармонійний тип) та уможливили висновок щодо необхідності диференціації змісту психологічного супроводу їхнього професійного самовизначення. Тому для групи учнів, віднесених до типу “гармонійний” проблема професійного самовизначення актуальна й достатньо активно реалізується в питаннях досягнення актуальної цілі. При цьому вони адекватно оцінюють свої можливості та вимоги обраної професії. Тому важливими для них є питання конкретизації реальних цілей, яких варто досягнути в найближчій перспективі та практичні кроки в їх досягненні. Тут зміст психологічного супроводу професійного самовизначення цієї групи учнів полягає у побудові та реалізації ними індивідуальної освітньої траєкторії. Така робота шкільного психолога має проводитися у формі індивідуальної консультації, під час якої старшокласник уточнює перелік необхідних для обраної професії професійно-важливих якостей, рівня загальноосвітньої та спеціальної підготовленості. Наголосимо, така форма роботи організовується у формі разових або ж короткострокових зустрічей учня і психолога, час і місце її проведення жорстко не регламентується.

Група учнів, складові трикутника професійного самовизначення яких неузгоджені (розбалансовані), потребує більш глибокої та тривалої роботи практичного психолога. Тут головною метою психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників виступає забезпечення диференційованого ставлення до професій і до себе як суб'єкта обраної професії. Досягнути цієї мети можливо через включення учнів у систему професійних випробувань. Такі професійні випробування в умовах сучасного профільного навчання можливі за рахунок вибору курсів варіативної складової навчальних планів, позакласної та позашкільної роботи, індивідуальних і самостійних занять. При цьому профільні напрями й діюча значна кількість навчальних програм варіативного компоненту змісту освіти створює умови для предметно-практичної, дослідницько-пошукової, громадської, соціально-корисної та інших видів практичних робіт за всіма сферами професійної діяльності людини, яких за традиційною класифікацією є п'ять: “людина-людина”, “людина-техніка”, “людина-природа”, “людина-знакова система” і “людина-художній образ”. Якраз виконання старшокласниками різноманітних видів практичної діяльності професійної спрямованості й забезпечить розвиток у них реалістичного рівня професійних домагань та адекватної самооцінки. А випробування

себе у сферах професійної діяльності дасть змогу на основі виконання елементів професійної діяльності сформувати диференційоване ставлення до них і самоставлення до себе як суб'єкта майбутньої професії. Тут зміст розвивальної роботи практичного психолога з цією групою учнів полягає в психологічному супроводі предметно-практичної, дослідницько-пошукової та інших видів практичних робіт професійної спрямованості. Досягається така мета через організацію індивідуальних та групових профконсультацій у формі багаторазових зустрічей, час і місце проведення яких регламентується практичним психологом.

Специфіка наступного напрямку психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників в умовах профільного навчання визначається суттєвою розбалансованістю, критичною неузгодженістю складових “трикутника професійного самовизначення”. Цей напрям вимагає глибокої корекційної роботи, зміст якої має бути спрямований на формування реалістичного рівня професійних домагань та адекватної самооцінки. Наголосимо, саме неузгодженість (дивергенція) цих особистісних конструктивів є головною причиною несформованості в цієї групи учнів практичного компоненту структури готовності до професійного самовизначення. Тому тут традиційних профорієнтаційних засобів (профінформація, індивідуальна і групова профконсультація) виявляється недостатньо. Адже рівень професійних домагань цієї групи старшокласників, як засвідчили результати констатувального експерименту, зазвичай, несформований взагалі, для юнаків і дівчат ця проблема не є актуальною, а її вирішення переноситься на більш пізній термін, або ж їхні професійні домагання ґрунтуються на поверхових уявленнях щодо вимог ринку праці до фахівців та власних можливостей.

При цьому охарактеризовані нами вище нереалістичні професійні домагання цієї групи учнів супроводжуються неадекватною (завищеною або ж заниженою) самооцінкою у контексті майбутньої професії. Зважаючи на це ми й стверджуємо, що такі старшокласники потребують особливої уваги практичного психолога і, насамперед, включення їх у цілеспрямовано організовану роботу, під час якої активізуються процеси самопізнання, самоаналізу та аналізу професій і самооцінювання. Для вирішення цієї задачі в розробленій нами розвивально-корекційній програмі психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників й включено блок корекційної роботи з групою учнів, віднесених нами до дисгармонійного типу. Головною метою цього напрямку роботи нами визначено корекцію рівня професійних домагань та самооцінки, а формою організації профорієнтаційний тренінг “Моє професійне майбутнє” та “Робочий зошит старшокласника”. Результатом цього етапу має бути підвищення когнітивної складності системи знань про себе та майбутню професію, які складають основу для постановки цілей (актуальної, реальної та ідеальної) і розроблення технології їх реалізації. Досягатися така мета має з допомогою організації групової профконсультації, побудованою за принципами та правилами роботи груп психотренінгу. Наголосимо, така форма роботи організовується практичним психологом у чітко регламентованих часом і місцем проведення параметрах.

Передбачалося також, що розроблення тренінгу профорієнтаційного спрямування для учнів старших класів має обов'язково поєднувати в собі ведення “Робочого зошита”, в якому фіксувалися б результати виконання її учасниками практичних, самостійних та ігрових завдань і вправ з наступних їх обговоренням. Це, на нашу думку, мало забезпечити кожного учасника групи тренінгу необхідними знаннями про власні індивідуальні особливості, їх адекватну самооцінку та оцінку вимог майбутньої професії. А колективна форма діяльності та спілкування не лише забезпечить за рахунок групової взаємодії відповідну й необхідну складність когнітивної сфери професійного самовизначення, а й актуалізує їхнє прагнення до вирішення цієї проблеми, спонукатиме до професійних випробувань себе у різних видах діяльності в умовах профільного навчання (через добір практичних робіт професійного спрямування), збір та обробку професіографічної інформації, намагання об'єктивно оцінити свої потенційні можливості в оволодінні в майбутньому тією професією, до якої виявилися нахили. Крім того ведення робочого зошита матиме корекційно-розвивальний ефект ще й тому, що зафіксовані в ньому результати обговорюватимуться в групі, порівнюватися з

результатами інших учасників й стануть в майбутньому тією основою, яка, наповнюючись і збагачуючись, дасть змогу зростаючій особистості вирішувати найрізноманітніші проблеми професійного розвитку в теперішньому та майбутньому (вибір навчального закладу для оволодіння обраною професією, спеціалізація в межах професії, досягнення майстерності на конкретному робочому місці тощо). Розкритий нами вище зміст, мета та психологічні засоби її досягнення мають складати третій напрям психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників, віднесених нами до групи “дисгармонійний”

Отже, розроблена розвивально-корекційна програма психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників у своїй сукупності репрезентує напрями, зміст та етапи профорієнтаційної роботи практичного психолога в умовах профільного навчання в старшій школі. При цьому специфіка профільного навчання учнів 10–11 класу та взаємозв'язок кожного начального профілю з визначеною сферою професійної діяльності людини утворюють професійно орієнтоване середовище цієї активності, в якій старшокласники через предметно-практичну, дослідницько-пошукову та інші види діяльності ставлять цілі, досягають їх, мріють про майбутні професійні звершення в конкретній сфері професійної й активно їх реалізують.

Згадані нами вище положення уможливили розроблення етапів і напрямів психологічного супроводу професійного самовизначення. Етапами такої роботи нами визначено діагностичний та розвивально-корекційний. При цьому діагностичний забезпечує розподіл учнів старших класів на три групи й тому він обов'язково передує його розвивально-корекційної роботи. Наступний етап, розвивально-корекційний, зміст якого диференціюється залежно від гармонійного, розбалансованого та дисгармонійного типу професійного самовизначення старшокласників, а саме:

1. Для групи учнів, віднесених до типу “гармонійний”, зміст психологічного супроводу професійного самовизначення учнів полягає у побудові та реалізації ними індивідуальної освітньої траєкторії. Така робота шкільного психолога має проводитися у формі індивідуальної консультації, під час якої старшокласник уточнює перелік необхідних для обраної професії професійно-важливих якостей, рівня загальноосвітньої та спеціальної підготовленості. Ця робота організовується у формі разових або ж короткострокових зустрічей учня і психолога, час і місце її проведення жорстко не регламентується.

2. Для групи учнів, віднесених до типу “розбалансований”, зміст корекційно-розвивальної роботи практичного психолога має бути спрямований на забезпечення диференційованого ставлення учнів до професій і до себе як суб'єкта обраної професії. Досягнути цієї мети можливо через включення учнів у систему професійних випробувань. Тут зміст розвивальної роботи практичного психолога полягає в психологічному супроводі предметно-практичної, дослідницько-пошукової та інших видів практичних робіт професійної спрямованості. Досягається така мета через організацію індивідуальних та групових профконсультацій, які організовуються у формі регламентованих практичним психологом багаторазових зустрічей.

3. Для групи учнів, віднесених до типу “дисгармонійний”, зміст корекційної роботи практичного психолога має бути спрямований на корекцію рівня професійних домагань, самооцінки (у контексті майбутньої професії) старшокласників та їх когеренцію. Досягати така мета має з допомогою організації групової профконсультації, побудованою за принципами та правилами роботи груп психотренінгу. Головною формою організації профорієнтаційної роботи з цією групою старшокласників, яка практичним психологом чітко регламентується часом і місцем проведення, визначено профорієнтаційний тренінг “Моє професійне майбутнє” та “Робочий зошит старшокласника”. Результатом цього етапу має бути підвищення когнітивної складності системи знань про себе та майбутню професію, які складають основу для постановки цілей (актуальної, реальної та ідеальної) і технології їх реалізації.

Висновки. Загальною метою робленої нами розвивально-корекційної програми визначено підвищення ефективності процесу професійного самовизначення старшокласників.

Спонукальною силою, джерелом профорієнтаційної активності юнаків і дівчат у досягненні цієї мети тут є протиріччя між соціально-освітніми стандартами професійного самовизначення старшокласника та соціально-професійними стандартами професій ринку праці. Це протиріччя об'єктивно задане соціальною ситуацією розвитку особистості в ранньому юнацькому віці, сутність якого полягає в необхідності кожного старшокласника у зв'язку з закінченням загальноосвітньої школи вирішувати питання власного професійного майбутнього – обрати професійний навчальний заклад для продовження навчання й оволодіння в майбутньому певною професією. Ця об'єктивно задана потреба за час навчання учнів у старшій школі актуалізується і поступово трансформується у внутрішню потребу, стає мотивом їхньої профорієнтаційної активності. При цьому специфіка профільного навчання учнів 10–11 класу та взаємозв'язок кожного начального профілю з визначеною сферою професійної діяльності людини утворюють професійно орієнтоване середовище цієї активності.

Психологічним механізмом, який розв'язує згадане протиріччя виступає “трикутник професійного самовизначення старшокласника”, в якому динаміка становлення самооцінки старшокласника задається через оцінку вимог обраної або ж бажаної професії, рівня домагань в конкретній сфері професійної діяльності та його наполегливості в досягненні цілі. Згадані нами вище положення схематично представлені в розробленій нами розвивально-корекційної програмі окремим блоком, в якому професійні домагання свідчать про те що учень обрав майбутню професію (“хочу”) і сформулював відповідні цілі (актуальну, реальну та ідеальну) в її оволодінні. Самооцінка старшокласника у контексті обраної професії свідчить про те, що він знає які в нього особистісні досягнення та як оцінює їх на етапі вибору професії. А оцінка вимог ринку праці до виконавців обраної професії розкриває досягнутий рівень розвитку професійно важливих якостей (“можу”) і збагачує зміст цілей тим, що в майбутньому планується досягнути. Розбіжність у таких цілях є його рівнем домагань, а його наполегливість та бажання досягнути відповідного результату розкриває його прагнення врівноважити реальну та ідеальну ціль. Наступною складовою трикутника професійного самовизначення старшокласника є його готовність до професійного самовизначення, рівень сформованості якої свідчить про те, що обрана майбутня професія й здійснюються конкретні кроки в її оволодінні в межах вікових можливостей (“дію”). Ці межі розкривають специфіку реалізації актуальної цілі.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе (изд. второе, исправленное)/ М. Р. Битянова. – М.: Совершенство, 1998. — 298 с. (Практическая психология в образовании).
3. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития / Зеер Э. Ф. – М.: Академия, 2007. – 240 с.
4. Максименко С. Д. Генетическая психология : методологическая рефлексия проблем развития в психологии : монография / С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 320 с.
5. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник [для пед. працівників] / За ред. О. В. Мельника. – К.: “Четверта хвиля”, 2009. – 223 с.
6. Професійні здібності учня / [упоряд.: С. Максименко, О. Главник, М. Левтик]. – К. : Главник, 2004. – 111 с.
7. Психологическая энциклопедия / [Р. Корсини, А. Ауэрбах; научн. ред. перевода А. Алексеев]. – СПб.: Питер, 2006. – 1766 с.

References

1. Abul'hanova-Slavskaja K. A. Strategija zhizni / K. A. Abul'hanova-Slavskaja. – M.: Mysl', 1991. – 299 s.
2. Bitjanova M.R. Organizacija psihologičeskoj raboty v shkole (izd. vtoroe, ispravlennoe) / M.R. Bitjanova. – M.: Sovershenstvo, 1998. — 298 s. (Praktičeskaja psihologija v obrazovanii)
3. Zeer Je.F. Psihologija professional'nogo razvitija / Zeer Je. F. – M.: Akademija, 2007. – 240 s.
4. Maksimenko S. D. Genetičeskaja psihologija : metodologičeskaja refleksija problem razvitija v psihologii : monografija / S. D. Maksimenko. – M.: Refl-buk ; K. : Vakler, 2000. – 320 s.
5. Profesijna orijentacija starshoklasnykiv: teorija i praktyka: naukovo-metodyčnyj posibnyk [dlja ped. pracivnykiv] / Za red. O. V. Mel'nyka. – K.: “Četverta hvylja”, 2009. – 223 s.
6. Profesijni zdibnosti uchnja / [uporjad.: S. Maksymenko, O. Glavnyk, M. Levtyk]. – K. : Glavnyk, 2004. – 111 s
7. Psihologičeskaja jenciklopedija / [R. Korsini, A. Aujerbah; nauchn. red. perevoda A. Alekseev]. – SPb.: Piter, 2006. – 1766 s.

Резюме. В статье освещаются вопросы разработки и внедрения психологических средств активизации процесса психологического сопровождения механизмов саморазвития личности современных старшеклассников при выборе сферы будущей профессиональной деятельности. Отмечено, что профориентационное сопровождение профессионального самоопределения старшеклассников в условиях профильного обучения предусматривает создание психологом развивающей среды для формирования у них действенных профессиональных притязаний и адекватной самооценки в контексте выбранной или желаемой профессии. Разработано и представлено развивающе-коррекционную программу психологического сопровождения профессионального самоопределения старшеклассников. Констатировано, что психологическое содержание данной программы представляет направления повышения эффективности этого процесса и определяет содержание и этапы профориентационной работы в условиях профильного обучения в старшей школе. Обосновано положение о взаимосвязи самооценки, уровня притязаний и готовности старшеклассника к профессиональному самоопределению, что позволило распределить старшеклассников на три группы по типу профессионального самоопределения (гармоничный, разбалансированный и дисгармоничный) и сделать вывод о необходимости дифференциации содержания психологического сопровождения их профессионального самоопределения.

Ключевые слова: старшеклассники, профильное обучение, профессиональное самоопределение, профориентационная деятельность, профориентационное сопровождение, самооценка, уровень притязаний, готовность к профессиональному самоопределению.

Summary. The article deals with the issues of elaborating and implementing of psychological means of activation of the psychological guidance process of self-development mechanisms of contemporary senior pupils' personality during choosing prospective professional activity area. It is noted that career guidance of professional self-determination of senior pupils in the conditions of specialized studies provides creating of developing environment for forming effective professional claims and adequate self-assessment in the context of chosen profession by practical psychologist. The developing-correctional program of psychological guidance of senior pupils' professional self-determination is elaborated and represented. It is claimed that psychological content of the program represents directions of this process increasing efficiency and outlines contents and stages of career guidance work in the conditions of specialized training in the high school. The thesis about interconnection of self-assessment, level of claims and readiness of senior pupil for professional self-determination is grounded and this allowed to divide senior pupils into three groups by the type of professional self-determination (harmonious, unbalanced and disharmonious) and summarized the necessity of differentiating of psychological guidance contents of their professional self-

determination.

Key words: senior pupils, specialized training, professional self-determination, career guidance activity, career guidance, self-assessment, level of claims, readiness for professional self-determination.

УДК 159.922.7:17.022.1

Л.М. КУЛАКОВА

ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються закономірності формування почуття власної гідності молодших школярів як найважливішої моральної якості та процесу, який вимагає цілеспрямованого впливу, співвідношення об'єктивного й суб'єктивного чинників у вихованні, постійного врахування тих змін, які відбуваються в житті дитини. Характеризуються основні форми, засоби, прийоми та методи розвитку моральних цінностей у молодших школярів в умовах урочної, позаурочної та позакласної роботи. Детально проаналізовано способи відображення цінностей у літературних творах українських письменників. Аналізуються механізми формування системи моральних цінностей, під впливом яких підвищується рівень почуття власної гідності молодших школярів.

Ключові слова: почуття власної гідності, моральні цінності, художня література, художній твір, оповідання.

Постановка проблеми. Формування почуття власної гідності як найважливішої моральної якості - це багатогранний процес, який вимагає цілеспрямованого впливу, співвідношення об'єктивного й суб'єктивного чинників у вихованні, постійного врахування (у формах і методах виховної роботи) тих змін, які відбуваються в житті. Цей процес здійснюється в різних формах за допомогою різноманітних методів і виховних засобів.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень. Дослідники психології особистості розглядають почуття власної гідності як одне з важливих моральних якостей, інтегрованість особистості і її картини світу, вищу цінність (О. Асмолов, Е. Ісаєв, О. Леонт'єв). Розуміння людиною власної самоцінності усе більш поглиблюється. Чим менш вагомим є значення цінностей, тим нижчим є рівень почуття власної гідності особистості. Життєвий шлях особистості - це історія її переживань (Л. Виготський). У філософському й психологічному планах осмислення проблеми розкривається в такий спосіб: почуття власної гідності й сенс життя, загальнолюдські цінності (Е. Трубецької, Г. Тульчинський); гідність і відповідальність (М. Бердяєв, О. Вейнінгер); почуття власної гідності як можливість людини усвідомлювати самоцінність (Г. Банзеладзе, І. Кант); гідність як інтегративна характеристика цілісності людини (Е. Ісаєв, В. Слободчиков); розуміння універсальності людини (Б. Анан'єв); гідність і воля, самоповага, «Я-Концепція», вищі моральні почуття (Л. Виготський, Дж. Мід, Ю. Орлов, В. Столін, І. Чеснокова, Т. Шибутані); гідність і вчинок (М. Бахтін, С. Рубінштейн); гідність і рефлексія, самопізнання, самооцінка, самосвідомість (Б. Паскаль, Л. Фейєрбах, Д. Юм); право на почуття власної гідності кожної особистості (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Еріксон).

Метою даної статті є характеристика основних форм засобів та прийомів формування почуття власної гідності у молодшому шкільному віці в умовах навчальної (урочної, позаурочної, позакласної) діяльності.

Виклад основного матеріалу. Вагоме значення при формуванні моральних цінностей як підґрунтя почуття власної гідності має читання художньої літератури. Художня література супроводжує людину з перших років її життя. Вона відкриває й допомагає дитині зрозуміти життя суспільства й природи, світ людських почуттів і взаємин [3; 5].

Прикладом літературних творів, тих у яких відображені моральні цінності, можуть бути розповіді з моральним змістом [7; 8].